

ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ

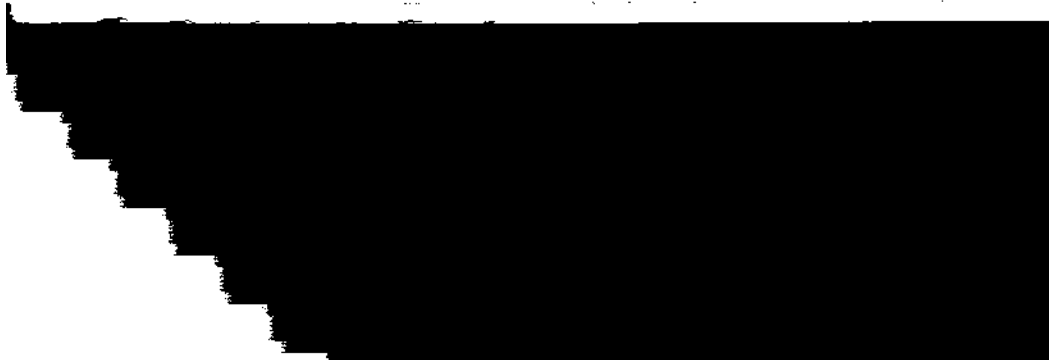
*Psychological
Prospects*

Спеціальний випуск
ПРОБЛЕМИ КІБЕРАГРЕСІЇ



Том 2

2012



Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України
(протокол № 10/12 від 25 жовтня 2012 р.)

Редакційна рада:

Микола Слюсаревський – голова редакційної ради;
*Ігор Коцан, Ксенія Абульханова (Росія), Роман Арцишевський,
Марта Богачевська-Хом'як (США), Михайло Костицький,
Василь Кремень, Ігор Пасічник*

Редакційна колегія:

Лариса Засєкіна – головний редактор; *Вадим Васютинський,
Жанна Вірна* – заступники головного редактора;
*Віталій Татенко, Олена Донченко, В'ячеслав Казміренко, Лідія
Орбан-Лембрик, Олена Старовойтенко, Тетяна Титаренко, Наталія
Чепелева, Микола Бабій, Любов Найдьонова, Мирослава Мушкевич* –
члени редакційної колегії

Засновники: *Волинський державний університет імені Лесі Українки,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України*

*Включено ВАК України до переліку наукових фахових видань
із психологічних спеціальностей*

Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, вул. Потапова, 9
Тел.: (03322) 4-90-01 (у Луцьку); (044) 425-24-08 (у Києві)
Ел. пошта: lora_zasyekina@mail.ru; info@ispp.org.ua
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації КВ № 14266-3237 ПР від 17.06.2008 р.

Видавець: Інститут соціальної та політичної психології НАПН України
(04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15)

Статті публікуються в авторській редакції

© Інститут соціальної та політичної
психології НАПН України, 2012
© Автори

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА
ОСОБИСТІТЬ МОЛОДШОГО ПІДЛІТКА В ПЕРІОД
АДАПТАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ**

Постановка проблеми. Сучасні умови життя та діяльності людини в Україні характеризуються кардинальними змінами в сфері економіки, соціальних ситуаціях та освіти. Суспільство висовує нові вимоги до розвитку особистості, зокрема – формування ініціативності, сміливості, вміння приймати самостійні рішення, швидко адаптуватися до різних умов.

У Державному стандарті базової та повної загальної середньої освіти зазначено, що відбір змісту шкільних предметів ґрунтується на принципі наступності між початковою та основною школами за напрямками: а) психофізичного розвитку дітей; б) завдань формування особистості; в) методів навчання і виховання. Забезпечення такої наступності та здійснення заходів, спрямованих на адаптацію дітей до основної школи, є важливою передумовою успішного навчання школярів.

Посилення явищ дезадаптивного характеру в навчально-виховному процесі пов'язане із збільшенням непрогнозованих критичних ситуацій у повсякденному житті, особливо як свідчить практика роботи школи, вони загострюються в момент переходу до основної школи, період засвоєння вимог, які висовує нова соціальна ситуація. Атмосфера шкільного навчання, що складається із сукупності фізичних, емоційних, комунікативних, розумових навантажень, висовує все більш складні вимоги до особистості учня, до його адаптивних ресурсів. Одні п'ятикласники це випробування витримують успішно. Для інших нова ситуація розвитку стає ситуацією ризику і проводить до адаптивних порушень в емоційній сфері.

Спочатку в дитини виникає почуття тривожності, незахищеності, вразливості в початкових ситуаціях. Вона пасивна на уроці, при відповідях напружена, скута на перерві не може знайти собі справу, переважно знаходиться поряд з однокласниками, але не вступає з ними в контакт. В емоційній сфері у такої дитини переважають тривожні стани, вона червоніє, губиться при найменшому зауваженні вчителя чи репліках учнів.

Прагнучи в міру сил змінити ситуацію, учень починає інтенсивно захищатись від надвисоких для нього навантажень, від непосильних вимог. Механізми саморегуляції проявляються в розгальмованій і загальмованій поведінці. Учні з розгальмованою поведінкою часто демонструють неслухняність, порушення правил поведінки на уроці, на перерві поведуться агресивно, негативно ставляться до однокласників, сваряться з ними. В емоційній сфері напруга виражається у вигляді спалахів гніву, роздратування. Однією з специфічних рис є надмірна активність, яка не має ніякої осмисленої мети та спрямованості, надмірна метушливість, неможливість тривалої зосередженої уваги. Гіперактивність, за спостереженням К. Флейк-Хобсона, виявляється у 10-15% хлопчиків і 5% дівчаток [1, с.259].

Іншою формою викривлення гальмівних механізмів регуляції поведінки є психомоторна загальмованість. Такі школярі відрізняються помітним зниженням рухової активності, уповільненим темпом психічної діяльності, збудженістю діапазону та виявлення емоційних реакцій. У дітей спостерігається інертність, нерішучість. Загальмована поведінка, як правило, характерна для безініціативних, залежних школярів. Вони рідко піднімають руку на уроці, вимоги вчителя виконують формально, на перерві пасивні, в емоційній сфері у них переважають страхи, депресивні настрої.

Як відзначають О. Осадько, Л. Пономаренко до дезадаптації схильні школярі з певними особистісними особливостями, це першу чергу, такі риси, як уповільненість (інертний тип нервової системи), імпульсивність, підвищена несміливість, замкненість, запальність, надмірна чутливість та підвищена збудженість нервової системи. Діти з надмірною чутливістю нервової системи відчують у школі емоційні переживання, їх емоційна вразливість ускладнює процес адаптації [2, с. 82].

М. Herbert розглядає низьку самооцінку та невпевненість у собі як джерело труднощів адаптації. Занижена самооцінка породжує певні емоційні реакції, почуття тривожності, стан суму, заздрості і часто тривале негативно забарвлене емоційне самопочуття [3, с.48].

Учні із заниженою самооцінкою мають серйозні проблеми: їхня поведінка відрізняється конформністю, нерішучістю, надзвичайною невпевненістю у власних силах. У них формується почуття залежності, стримуючи розвиток самостійності та ініціативності.

При неадекватному підвищенні самооцінки та рівня домагань діти реагують негативізмом та агресією на будь-які утруднення, чинять опір вимогам дорослих, відмовляються від виконання діяльності, у якій

відчувають свою безпорадність. В основі негативних емоцій, які виникають у них, лежить внутрішній конфлікт між домаганнями та невпевненістю у собі. Наслідком такого конфлікту може стати погіршення психічного стану дитини.

Аналіз останніх досліджень. Адаптаційні труднощі п'ятикласників виникають внаслідок довготривалого впливу травмуючих ситуацій у сім'ї та школі, порушення стосунків із батьками, вчителями та однокласниками, що формує у них напруженість, тривожність, агресивність, конфліктність, почуття неповноцінності, непотрібності, пригнобленості.

До числа безпосередньо пов'язаних зі школою ситуацій, які зумовлюють адаптаційні труднощі молодших підлітків, І.О. Коробейников, Н.Г. Лусканова відносять такі:

- а) неприйняття дитячим колективом;
- б) нездатність виконати навчальне навантаження;
- в) вороже ставлення педагога;
- г) зміна шкільного колективу [4, с. 20].

У навчальній діяльності школярів виявляється погіршення концентрації уваги, зниження функцій пам'яті, утруднення реалізації мовленнєвого наміру (паузи та заминки), що іноді доходять до заїкання. Учень виявляє ознаки страху перед запитаннями педагога, перед контрольними роботами. Пізнавальні здібності учня виявляються заблокованими з боку гостро негативних емоцій: він постійно думає про те, що його засмучує та тривожить.

Травмуючі ситуації, які пов'язані з навчальними закладами.

1. Внутрішній конфлікт. Протиріччя між вимогами батьків, учителів і можливостями дитини, конфліктними стосунками з однолітками порушують емоційний комфорт школяра.

2. Школа. Депривація – наполягання на визнанні, яке виявляється у зниженні самооцінки, у появі неадекватних захисних механізмів реагування. Активний варіант поведінки проявляється в агресії, а пасивний – у сором'язливості, ліні, апатії, у хворобливості.

3. Можливість формування почуття неповноцінності. Якщо учень сприймає результати навчання як єдині критерії власної цінності, то в неї формується обмежена ідентичність, за Е. Еріксоном, «Я є тільки те, що я можу робити», що негативно впливає на життєвий сценарій дитини [5, с. 482].

4. Стиль взаємодії вчителя з учнями. Адекватний стиль спілкування вчителя з дітьми, який передбачає прийняття, розуміння й визнання учня дуже важливий у підліткову віці. Жорстко-авторитарний

відчужений стиль учителя непродуктивний і викликає порушення психологічного здоров'я, погіршення успішності та пізнавальної мотивації учнів.

Як показали дослідження Н. Ньюкомб, спілкування вчителів із учнями безпосередньо впливає на характер переживань школярів, викликає у них емоційне напруження, яке проявляється як тривога, страх, пасивність або агресія [6, с. 394].

Школярі добре розуміють, оцінює учитель їхню діяльність, їхню особистість, чи ставить оцінку за певну дію, наприклад, відповідь. Якщо дорослі виражають свою невдоволеність дитиною, критикують її карають її, вона починає гостро переживати свої невдачі в школі. Саме переживання, викликані оцінкою батьків або педагога, призводять до неадекватних реакцій учня на свої невдачі.

Саме стиль спілкування педагога з учнями може сприяти емоційній напрузі, ускладнити те, що реальні, а іноді й вигадані труднощі, пов'язані з навчанням у школі, дитина почне сприймати як нерозв'язні.

Травмуючи ситуацій у сім'ї.

1. Конфлікт у родині. Дослідження вітчизняних і зарубіжних учених переконливо доводять, що для дітей, які зростають у конфліктних сім'ях, що мають дезорганізовані, дисгармонійні стосунки, характерний широкий спектр аномалій у психіці. Неблагополучна психологічна атмосфера сім'ї майже завжди викликає в дитини емоційно загострені переживання, які вона не може подолати через вікову незрілість психіки. Конфлікти між батьками викликають глибокий внутрішній конфлікт у дитини, який може зумовити розвиток психогенного захворювання, що зачіпає важливі сфери формування особистості, систему стосунків у сім'ї, з однолітками, з іншими дорослими.

У роботі О.М. Волкової виділяються декілька типів неблагополучного сімейного клімату [7, с. 66].

Перший тип – *клімат тривожний*. У такій сім'ї мати постійно знаходиться в напруженні, боїться різноманітних неприємностей, які загрожують її дитині, надмірно оберігає її від уявних небезпек, що створює клімат, насичений негативними емоціями. Від матері дитині передається почуття невпевненості й страху, вона стає залежною, не відважується на самостійні дії, комфортно почуває себе тільки в присутності близьких. Зіткнувшись із новим оточенням, дитина чекає й вимагає тільки звичної любові до себе, страждає від її нестачі.

В результаті такого виховання діти виростають тривожними, пасивними, інфантильними та слабо адаптованими.

Другий тип – клімат неприйняття. У таких родинах на дитину, на її переживання не звертають уваги, обмежуються тільки необхідним доглядом, роблять це байдужо, або з погано прикритим роздратуванням. На таку ситуацію діти реагують по-різному: деякі – замикаються, відокремлюються від емоційно холодних батьків, намагаються знайти близьку людину серед інших дорослих; інші – занурюються у світ фантазій, вигадуючи собі друзів. Намагаючись сподобатись батькам, дехто підлецується їй догоджає, а в разі невдачі починає звертати на себе увагу іншими доступними способами - агресією, грубістю.

Наступний тип неблагополучного сімейного клімату – безсистемний. Безладний, нескоординований підхід до виховання виявляється як контраст не поєднання суворих заборон і обмежень у одного з батьків і дозволяючої-потураючого ставлення іншого.

Неблагополучна психологічна атмосфера сім'ї майже завжди викликає в дитини емоційно загострені переживання, які вона не може подолати через вікову незрілість психіки, інтенсивні психотравмуючі впливи або не вирішувані обставини.

2. Батьківське програмування. Виховання за типом домінуючої гіперпротекції, тобто сім'я приділяє багато уваги дитині, але одночасно позбавляє її самостійності. Формується, за термінологією Е.Берна «пристосована дитина», яка функціонує за рахунок зниження своєї здатності відчувати, виявляти цікавість до навколишнього світу, а в найгіршому випадку, - за рахунок проживання не свого життя [8, с. 48].

Дотримуючись позиції, що існують уроджені й набуті фактори, які сприяють підсиленню дезадаптації при переході учнів до навчання в основній школі, ми виділяємо серед них індивідуально-психологічні.

До числа індивідуально-психологічних факторів можна віднести такі:

1. Особливості типу темпераменту школяра, зокрема слабкість нервової системи, нейротизм, інтроверсія.

Темперамент модифікує виховні впливи оточуючого середовища. Такий зв'язок проявляється стосовно однієї з характеристик енергетичного рівня поведінки – реактивності. Високореактивні діти – це ті, хто сильно реагує на невеликі стимули; слабореактивні – зі слабкою інтенсивністю реакції. У високореактивних учнів частіше виникає підвищена тривожність, знижується працездатність, неадекватний рівень вимог.

Найбільшу схильність до дезадаптації мають школярі – «меланхоліки», через наявність у них слабкої нервової системи, яка характеризується підвищеною чутливістю до слабких подразників, а сильний под-

разник може спровокувати «ступор», розгубленість, тому в стресових ситуаціях погіршуються результати діяльності «меланхоліка» в порівнянні зі спокійною звичайною ситуацією.

Такі школярі мають напружене внутрішнє життя, надають великого значення всьому, що навколо відбувається, досить вразливі, часто без причини стурбовані. Незначний привід викликає образу, сльози. Оцінки, раптово поставлені запитання, відповіді біля дошки, перевірочні завдання – все це стає приводом для тривоги, переживань, розгубленості, страху.

На думку Г. Айзенка тип темпераменту людини в багатьох випадках визначає нейротизм – емоційно-психологічна несталість (емоційна нестабільність). Нейротизм виражається в надмірній нервовості, нестійкості, почутті провини і стурбованості, депресивних реакціях і нестійкості в стресових ситуаціях, поганій адаптації. У відповідності з Г. Айзенком, високі показники по інтроверсії і нейротизму відповідають стану тривоги [9, с.46].

Тривожна дитина живе у стані постійного безпричинного страху, напруження від думки: «Аби чогось не сталося». Підвищена тривожність робить поведінку дитини метушливою, неспокійною, розсіяною. Такий емоційний супровід значно зростає в умовах особистої відповідальності за щось і негативно позначається на характері, котрий набуває рис невпевненості, заниженої самооцінки, внутрішнього конфлікту між високим рівнем домагань і низькою самооцінкою своїх можливостей та успішності.

Передумовою розвитку підвищеного рівня тривожності є висока чутливість (сензитивність) нервової системи, а це не обов'язково виявляється в кожній дитині.

Підвищена тривожність дитини багато в чому залежить від способів спілкування з нею батьків. На думку Е.Г. Ейдемільера є висока вірогідність розвитку тривожної дитини у тих батьків, які виховують її за типом гіперпротекції (надмірна турботливість, безліч обмежень і заборон, постійне смикання). Під пресингом суворого контролю дитина втрачає впевненість у собі, поступово втрачає своє психологічне здоров'я [10, с. 34].

Все це дозволяє зробити висновок, що властивості темпераменту, якщо і не є джерелом порушення процесу адаптації, але є суттєвим фактором ризику, який не можна ігнорувати.

2. Особистісна тривожність. У процесі адаптації прояви тривожності можуть мати ситуативний або особистісний характер. Прояви тривожності в різних ситуаціях неоднакові. В одних випадках учні ехи-

льні вести себе тривожно завжди й скрізь, а в інших – виявляють свою тривожність лише залежно від обставин. При несприятливому збігові обставин простежується реактивна тривожність, – тобто тривожність, пов'язана з конкретною зовнішньою ситуацією. Часті реактивні прояви тривожності ми називаємо особистісними і пов'язуємо їх з наявністю у школяра відповідної риси особистості – особистісної тривожності.

Підвищений рівень тривожності свідчить про недостатню пристосованість, адаптивність учня до певних життєвих ситуацій, що викликають стурбованість.

Для учнів з високим рівнем тривожності характерне гостре, тривале, болісне реагування на невдачі, Боязнь невдачі явно переважає над прагненням досягти успіху. Вони переживають тривогу в ситуаціях публічної перевірки знань, очікують негативного ставлення до себе, негативних оцінок з боку вчителів і ровесників.

Сильно виражений страх невідповідності очікуванню оточуючих заважає їм адекватно оцінити ситуацію. Це школярі, яким важко встигати на рівні класу, впевнені. Що одержуючи незадоволені оцінки, вони втрачають визнання вчителя. Працездатність у них низька, перевтома настає дуже швидко, змореність виявляється в неуважності, відволіканні, рухливому неспокої.

Для більшості тривожних школярів характерні такі висловлювання:

- Я дуже боюсь виконати неправильно завдання;
- Я хвилююсь, коли вчителька визиває мене до дошки;
- Мені важко працювати в класі так, як цього хоче вчитель.

Успішна адаптація дітей пов'язана із впливом низки індивідуально-психологічних факторів, які рідко зустрічаються в ізолюваному вигляді і, як правило, сполучаються з дією інших факторів, утворюючи складну структуру порушення процесу адаптації.

Висновки. Таким чином, у п'ятому класі найвідповідальнішим є період адаптації учнів до нових умов і вимог шкільного життя. Період звикання до навчання в основній школі є досить складним для переважної більшості учнів 5 класу. Надзвичайно важливо вчителям зорієнтуватися в індивідуальних та вікових особливостях молодших підлітків, це дасть змогу попередити можливі труднощі адаптації і передбачити загальну стратегію навчання та індивідуальні психолого-педагогічні тактики у побудові стосунків з учнями. Тільки на цих засадах вдається пом'якшити процес входження п'ятикласників до основної школи, допомогти їм повірити у свої можливості, дістати задоволення від спілкування з учителем та однолітками.

Литература

1. Флейк-Хобсон К., Робинсон Б.Е., Скин П. Мир входящему: Развитие ребенка и его отношений с окружающими: Пер. с англ./Под ред. М.С.Мацковского. – М.: Центр общечеловеческих ценностей, 1992. – 511 с.
2. Психологическая профилактика дезадаптации учащихся в начале обучения в средней школе /Под ред. Л.П.Пономаренко. – Одесса, 1999. – 120с.
3. Herbert M. Emotional problems of development in children. London; N.Y. 197. – 350 p.
4. Психология детей с отклонениями и нарушениями психического развития. Сост. И общая редакция В.М.Астапова. – СПб.: 2001. – 384 с.
5. Фрейджер Р., Фейдимен Д. Личность: теории, эксперименты, упражнения. СПб.: Прайм-Еврознак, 2001. – 864 с.
6. Ньюкомб Н. Развитие личности ребенка. – СПб.: Питер, 2003. – 640 с.
7. Волкова Е.М. Трудные дети или трудные родители? – М.: Профиздат, 199. – 96 с.
8. Берн Э. Введение в психиатрию и психоанализ для непосвященных. СПб.: Петербург: МФИН, 1992. – 480 с.
9. Альманах психологических тестов. – М.: КСП, 1995. – 260 с.
10. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В.В. Психология и психотерапия семьи. СПб.: «Питер», 1999. – 656 с.

Обрії психічного життя людини

Бохонкова Ю. Методологічні основи формування проактивної поведінки як складової психологічної компетентності особистості	104
Бушай І. Образ світу підлітків із агресивною та суїцидною поведінкою	113
Власова Н. Перспективи и условия развития паритетных взаимоотношений в семье: синергетический подход	122
Звонок Д. Співвідношення категорій психологічної ролі та установки.....	132
Кочарова Е. Сексуальні установки сучасної молоді	141
Осталук О. Теоретические основы классификации страхов	150
Слотвинская С. Психологический анализ подходов к исследованию кризиса инвалидности	158
Чернобровкина В. Психологические аддикции в контексте проблемы личностной свободы и зависимости	166

Психологічний світ освіти

Веретянникова Ю. Роль жизненной позиции студентов-психологов в их профессиональном становлении.....	178
Лазаренко В. Мотивація професійного вибору старшокласників	185
Пономарьова Н. Деформації мотиваційно-потребової сфери підлітків як чинник соціальної дезадаптації	194
Рамзани Е. Психолого-педагогічні умови профілактики кіберагресії у шкільному середовищі	202
Тіхонова М. Соціально-психологічні чинники впливу на особистість молодшого підлітка в період адаптації до навчання	211
Шахова Н. Студенческая группа как интернет-аудитория	219

Науковий журнал

ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ

СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИПУСК

ПРОБЛЕМИ КІБЕРАГРЕСІЇ

Том 2

2012

Надруковано з оригіналу-макета, виготовленого
в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України

Адреса Інституту: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15

Підписано до друку 25.10.2012 р. Формат 84x108/32. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 18,14. Обл.-вид. арк. 18,6.
Тираж 300 пр.

Видавництво ТОВ "Промдрук"

Свідчення про внесення до державного реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК №1711 від 11.03.2004 р.

19055, м. Луганськ, вул. Даля, 3. Тел.93-17-10, 93-74-55
